

Ziemia Sandomierska - przykład regionu historycznego - propozycje i próby przekształceń

Naszym zadaniem jest przedstawić przemiany jakie dokonywały się w historii Ziemi Sandomierskiej, zatrzymać się nieco dłużej na roku 1975 i wykazać możliwość wykorzystania dawnych układów do budowy nowych struktur administracyjnych i przestrzennych.

W referacie wykorzystano własne studia wykonywane w ramach programu badawczego Ministerstwa Kultury i Sztuki na temat: „Syntezy kulturowych wartości przestrzeni Państwa Polskiego”.

W skład historycznego obszaru Ziemi Sandomierskiej, położonej między Pilicą a Wisłą oraz między Sanem a Dunajcem, wchodzi aż 5 województw utworzonych w roku 1975. Syntezą kulturowych wartości Ziemi Sandomierskiej jest - w największym skrócie - rejestracja wszystkich wartości i procesów przemian, które mają odniesienie przestrzenne na obszarze prowincji historycznej, regionu i mniejszych jednostek terytorialnych, obszarów, gdzie znajdują się składniki dziedzictwa których wartość mierzona jest skalą lokalną.

Te wszystkie mniej znane zabytkowe ulice, place miejskie, parki wiejskie, założenia pałacowo-ogrodowe, kapliczki muszą być nie tylko w pełni rozpoznane, ale przede wszystkim chronione, bowiem wraz z lokalnymi tradycjami, zwyczajami oraz innymi „niematerialnymi zabytkami” tworzą odmienny obszar zwany też „ojczyzną lokalną”. Sądzymy, że w okresie dyskusji nad strategią rekonstrukcji naszego państwa również te czynniki kulturowe - nie zawsze doceniane - powinny być brane pod uwagę, szczególnie jeśli mamy budować państwo od dołu. Bowiem w istocie stoimy przed dwoma problemami.

Pierwszy - to rekonstrukcja administracji publicznej (rządowej)

Drugi - budowa Samorządu terytorialnego

Prowadzone przez nas kilkuletnie badania nad strukturami administracyjnymi, gospodarczymi, komunikacyjnymi Ziemi Sandomierskiej, a następnie województwa kieleckiego dały bardzo interesujące wyniki. Pozwolimy sobie zaprezentować (z uwagi na ograniczone możliwości) przykładowo chociażby część tych studiów. Całość przedstawić nie sposób, bowiem prócz obszernego tekstu obejmuje ona 30 plansz w skali 1 : 200 000, z których każda ilustruje wynik kilkumiesięcznej pracy w zakresie osadnictwa, komunikacji, struktur administracyjnych, struktur gospodarczych, warunków naturalnych i problemów kulturowych.

Tytułem ilustracji przedstawia się porównawczo 2 studia dotyczące komunikacji w różnych okresach historycznych (rys. 6, 7).

Starając się skróciowo wyjaśnić specyfikę procesu historycznego na terenie Ziemi Sandomierskiej trzeba podkreślić, że początkowo najważniejsze struktury gospodarcze grupowały się w rejonie Sandomierza i Wiślicy. Były to jednocześnie najprężniejsze ośrodki osadnicze, w których dominującą rolę odgrywało rolnictwo i handel (szczególna rola Wisły - porty rzeczne w Sandomierzu i Nowym Korczynie).

W okresie nowożytnym oprócz funkcjonujących nad Wisłą tradycyjnych rejonów, następuje aktywizacja gospodarcza terenów położonych w centrum Prowincji. W Górach Świętokrzyskich rozwija się Staropolskie Zagłębie Przemysłowe - największy tego typu okręg przemysłowy w Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Ośrodki takie jak Kielce, Końskie, Ostrowiec, Starachowice, Przysucha i Radom wyrastały na regionalne i krajowe centra gospodarcze kosztem wcześniej funkcjonujących ośrodków jak Sandomierz czy Wiślica. Obszary o których tu mowa stały się w okresie międzywojennym jedną z głównych części Centralnego Okręgu Przemysłowego - najpoważniejszego przedsięwzięcia gospodarczego II Rzeczypospolitej.

Tradycje historyczne kształtowania się podziałów terytorialnych na terenie Małopolski

Tradycja staropolska (do 1772 r.)

Małopolska początkowo składała się z dwóch prowincji - Krakowskiej i Sandomierskiej. Od XV do XVIII wieku funkcjonuje układ 3 województw małopolskich: krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego (od 1474 roku). Podział ten był trwały - od utworzenia województwa lubelskiego nie powstało żadne inne.

Tradycja nowożytna od 1815 (Kongres Wiedeński) - 1975 r.

Charakterystyczne, że odradzająca się Polska nawiązywała do tradycji podziałów XIX-wiecznych, a częściowo do Staropolskiej. W roku 1923 na terenie Małopolski istniały 3 wielkie jednostki administracyjne. Województwo krakowskie obejmujące południową część od Białej aż do Jasła, województwo kieleckie obejmujące północną część Małopolski od Radomia i na zachód do Częstochowy i Sosnowca oraz województwo lubelskie obejmujące wschodnią część Małopolski. Fragment historycznej

Małopolski od ujścia Sanu do Wisły do Rudnika należał do województwa łwowskiego.

Podziały administracyjne ukształtowane wtedy uległy zmianie po roku 1945, kiedy od województwa kieleckiego odłączono powiat miechowski i olkuski i włączono do województwa krakowskiego, a Częstochowę i Zagłębie Dąbrowskie do województwa katowickiego. Natomiast powiaty Mielec, Kolbuszowa i Dębica wyłączono z województwa krakowskiego przyłączając je do nowo utworzonego województwa rzeszowskiego.

Warto zaznaczyć w tym miejscu raz jeszcze, że realia wytworzone w wyniku procesu historycznego, a zwłaszcza powstałe w okresie przyspieszonej urbanizacji oraz industrializacji XIX i XX-wiecznej, były przede wszystkim brane pod uwagę przy konstruowaniu systemu administracyjnego odradzającego się w 1918 roku Państwa Polskiego.

Charakterystyczne jest również to, że po II Wojnie Światowej bez zasadniczych zmian przyjęto podział międzywojenny. Na załączonych 4 mapkach przedstawiono porównanie podziałów terytorialnych z okresu od 1000 roku do 1975 roku - w 4 okresach historycznych przyjętych przez naukę. Analizę tę zakończono mapką syntezy p.t. „Stabilność terytorialna”, gdzie między innymi wykazano istnienie odrębnej jednostki administracyjnej o charakterze regionu we wszystkich okresach historycznych.

Sądzymy, że tego typu materiały powinny być pomocne do dalszych prac w procesie rekonstrukcji struktur administracyjnych naszego kraju (zał. 1. – 5.).

W dniu 28.05.1975 roku ówczesny Sejm, realizując decyzję polityczną Biura Politycznego, zlikwidował ukształtowany od 160 lat system administracji publicznej w Polsce znosząc powiaty i dotychczasowe województwa. Była to praktyczna realizacja ówczesnego hasła „II Polski” zasadniczo odmiennie od tej poprzedniej. Ówczesna ekipa rządząca dążyła w ten sposób do maksymalnej centralizacji władzy.

Już w roku 1979 w niektórych gremiach stwierdzono, że nowy podział to nie było „najlepsze posunięcie”, ale dopiero w początku lat 80-tych Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju w swojej krytycznej „Diagnozie stanu gospodarki przestrzennej” stwierdził, że „podział administracyjny kraju z 1975 roku utrudniał sterowanie podstawowych układów przestrzennych rzeczywistych przez władze administracyjne województwa”. Utrudnienia te były wynikiem stwierdzonych w badaniach poważnych rozbieżności podziału administracyjnego zarówno co do zasięgu podstawowych układów przestrzennych, aglomeracji, okręgów przemysłowych, zasięgu dojazdów do pracy, stref zaplecza żywnościowego wielkich miast, obszarów chronionych jak też regionów turystycznych. Utrudnienia te zresztą były również udziałem władz województw, których nowe granice przypisały „odcięte” elementy układów.

Mając więc świadomość istnienia problemów przeszłości musimy dążyć do ich rozwiązywania, bo inaczej jakże można mówić o rekonstrukcji terytorialnej regionu czy całego Państwa?

Nie można pominąć opracowań z dziedziny współczesnych powiązań funkcjonalnych i przestrzennych. Posłużyliśmy się tutaj opracowaniem mgr inż. M. Olecha i mgr inż. E. Augustyniaka z Wojewódzkiego Biura Planowania Przestrzennego w Kielcach oraz studiami Pracowni Krajobrazu Kulturowego dotyczącymi zlewni rzeki Kamiennej znajdującej się obecnie w granicach 3 województw (kieleckiego, radomskiego i tarnobrzesckiego). Stąd też na obszarze zlewni ogniskuje się wiele negatywnych następstw podziału z 1975 roku.

Problemy przygraniczne dotyczą właściwie wszystkich dziedzin rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego. Szczególnie ostro wystąpiły one w tej części obecnego województwa sąsiadującego z województwem radomskim w rejonie silnie zurbanizowanym, posiadającym wykształcone historycznie związki funkcjonalno-przestrzenne istniejące prawie we wszystkich dziedzinach gospodarki tego rejonu.

Dla przykładu, a przykłady takie można by mnożyć - podamy problem struktur wodonośnych o dużej wydajności, o szczególnie silnym potencjalnym zagrożeniu zanieczyszczeniem. Warstwy te rozciągają się od województwa tarnobrzesckiego i przechodzą poprzez północną część województwa kieleckiego do województwa radomskiego. Zaopatrzenie w wodę większych miast doliny rzeki Kamiennej jak Starachowic, Ostrowca odciętych od naturalnego zaplecza zasobowego wód wgłębnych jest jednym z ważniejszych problemów międzywojewódzkich.

Odmienny charakter powiązań dominuje między kielecką, a województwem krakowskim, którego część miechowska przyłączona została ponownie w roku 1975 do województwa kieleckiego. Przeważają tu problemy w zakresie gospodarki żywnościowej i terenów rolnych. Związki z województwem tarnobrzesckim dotyczą przede wszystkim ochrony środowiska, turystyki i przemysłu siarkowego, podczas gdy problematyka rolnicza posiada mniejsze znaczenie. (Zał. mapa Nr 8) A oto paradoksalny przykład. W roku 1974 projektowano w Biurze Planowania Przestrzennego ośrodek wypoczynkowy nad zbiornikiem wodnym (ponad 400 ha) Chańcza obok Rakowa ariańskiego. W roku 1975 okazało się, że oczyszczalnia ścieków zlokalizowana prawidłowo poniżej zapory znalazła się w województwie tarnobrzesckim. Wywołało to naturalnie określone kłopoty prawne i realizacyjne.

Problemy zachodnich obszarów obecnego województwa kieleckiego oraz sąsiadujących z nimi województw piotrkowskiego i częstochowskiego wynikają natomiast głównie ze słabych warunków rozwoju produkcji materialnej oraz dużej, nie w pełni wykorzystanej atrakcyjności przyrodniczej i rekreacyjnej.

Kończąc tę część naszego referatu pragniemy zwrócić jeszcze uwagę, iż zastanawiające jest, że wystarczyło tylko 15 lat realizacji wizji ówczesnych władz PRL-u, aby w ramach sztucznych granic administracyjnych wytworzyły się separatyzmy lokalne nie mające żadnych odniesień kulturowych i gospodarczych.

W ramach procesu rekonstrukcji przestrzennej i administracyjnej Państwa Polskiego rysują się dwa etapy.

I-szy - utworzenie w oparciu o wypracowane już projekty norm prawnych - nowych jednostek, powiatów samorządowych,

II-gi - kształtowanie nowych województw.

Jest sprawą dyskusyjną, jaka powinna być kolejność rozwiązywania tego ważnego problemu. A więc, czy najpierw powinniśmy prowadzić dalsze studia dotyczące kształtowania nowych województw, wykorzystując między innymi koncepcje przestrzennego zagospodarowania Kraju, rozważając racjonalne określenie ilości województw, a potem zaprojektować niezbędną ilość powiatów w nowym województwie? Czy postąpić odwrotnie, (a ten pogląd w kręgach samorządowych przeważa) tworząc powiaty w oparciu o gminy, a potem dopiero województwa? Pragnę tu przypomnieć, że dyskusja na ten temat zaczęła się właśnie od tworzenia koncepcji regionów, województw... Powstawały liczne „mapki”, ale niektóre pomysły wyznaczania granic nie uwzględniały jednak ani względów kulturowych, ani powiązań funkcjonalnych i gospodarczych.

Jedno powinno być pewne, jeżeli proces rekonstrukcji zaczniemy od tworzenia powiatów, musimy się oderwać od granic obecnie istniejących narzuconych w 1975 roku województw.

Trzeba uwzględniać tradycje historyczne, warunki naturalne, powiązania funkcjonalne, gospodarcze, aktualne ciążenia i co jest bardzo istotne dążenia mieszkańców poszczególnych gmin.

Dlatego dobrze się stało, że gdański zespół wraz z wszystkimi zespołami terenowymi opracował już w l. 1990/91

wstępną propozycję siatki powiatów w Kraju, uwzględniając przede wszystkim względy kulturowe.

Założenie jakie przyjęliśmy w naszej pracy to nienaruszalność granic gmin. Gmina bowiem musi być podstawową formą przestrzenną organizacji społeczeństwa i funkcjonowania organów przedstawicielskich (w tym powiatów).

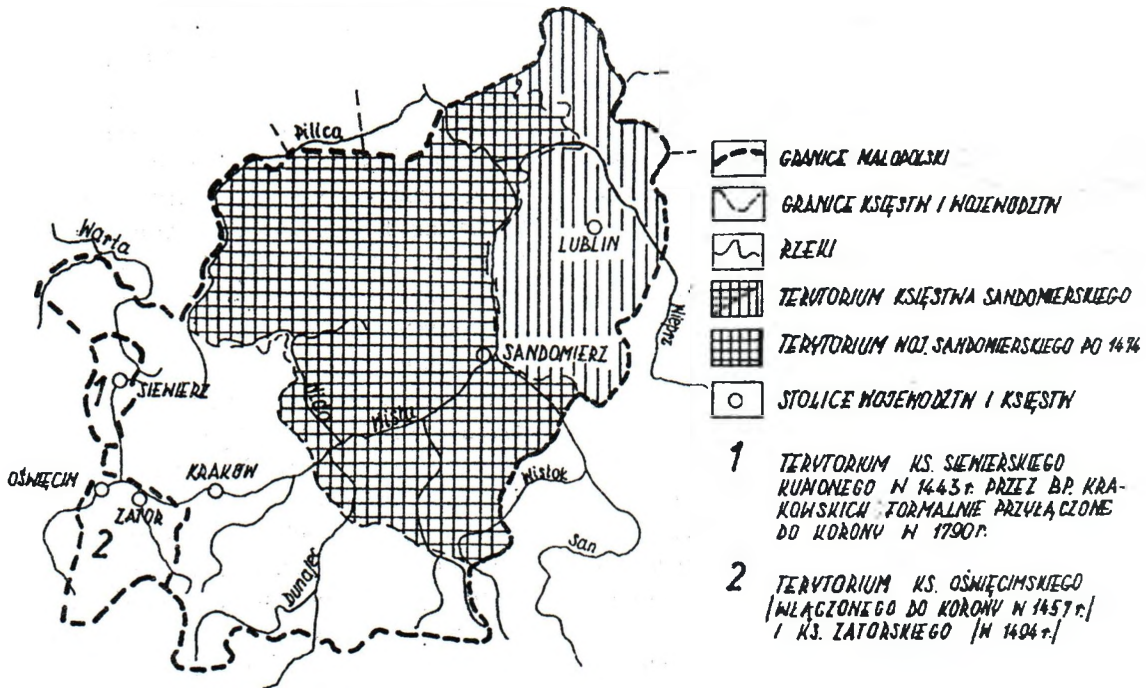
Przy kształtowaniu nowych powiatów konieczne jest oderwanie się od granic obecnych województw uwzględniając jednak specyfikę prawdziwych, a nie wydumanych regionów. Te wstępne kulturowe koncepcje tworzenia powiatów powinny się zderzyć z koncepcjami opartymi o analizy powiązań funkcjonalnych i gospodarczych.

Na zakończenie – dwie kolejne propozycje rekonstrukcji przestrzennej struktur powiatowych na obszarze historycznej Kielecczyny (patrz mapa nr 7 stabilność terytorialna). Przy określaniu propozycji granic powiatów przyjęto elementy - o których już wspomniałem - jak granice historycznych powiatów ukształtowanych w XIX i XX wieku, warunki naturalne, istniejącą infrastrukturę z zakresie szkolnictwa, służby zdrowia, sądownictwa, sieć komunikacyjną, aktualne powiązania funkcjonalne i gospodarcze. W powiecie powinien także znaleźć się nadzór architektoniczno-budowlany, również planowanie przestrzenne, geodezja oraz inne niezbędne instytucje o charakterze ponadgminnym.

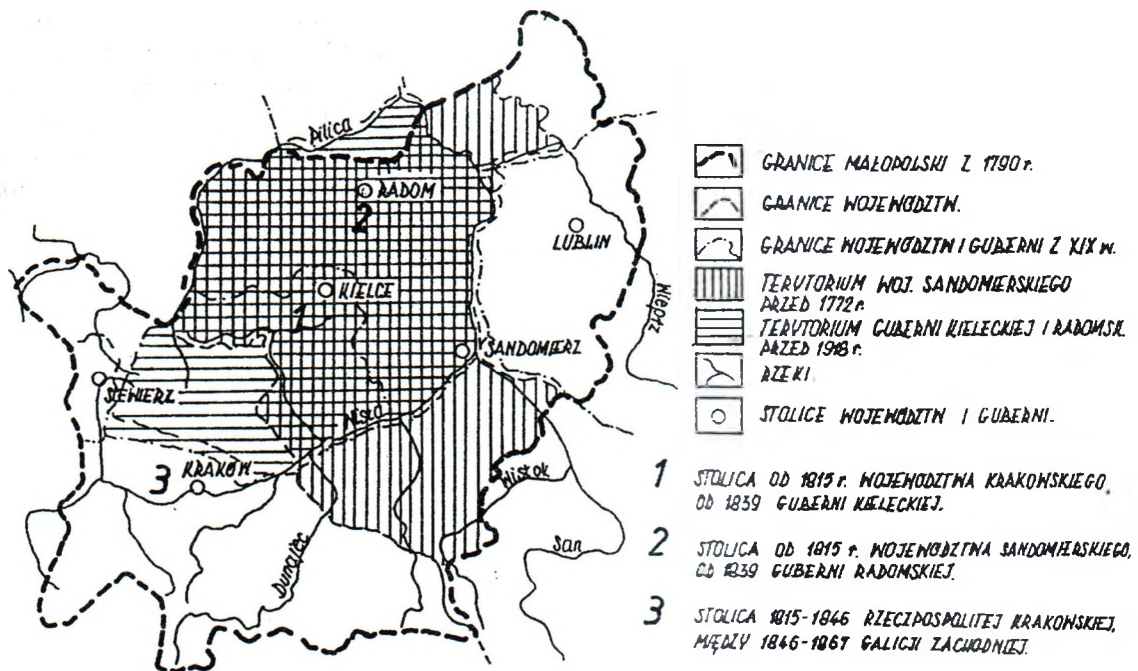
Autorzy, bazując na tych właśnie uwarunkowaniach, starali się stworzyć koncepcję umożliwiającą w przyszłości racjonalny rozwój społeczności lokalnej. (Rys. nr 9 i Rys. 10)

Musimy jednak odpowiedzieć sobie na pytanie do czego dążymy - do tworzenia województw, regionów, a może innych struktur? Posiadamy bogatą własną polską tradycję. Trzeba tylko chcieć z niej skorzystać, a to nas nie oddali, a przybliży do państw Europy, których struktury administracyjne wypracowane zostały w toku długiego procesu historycznego.

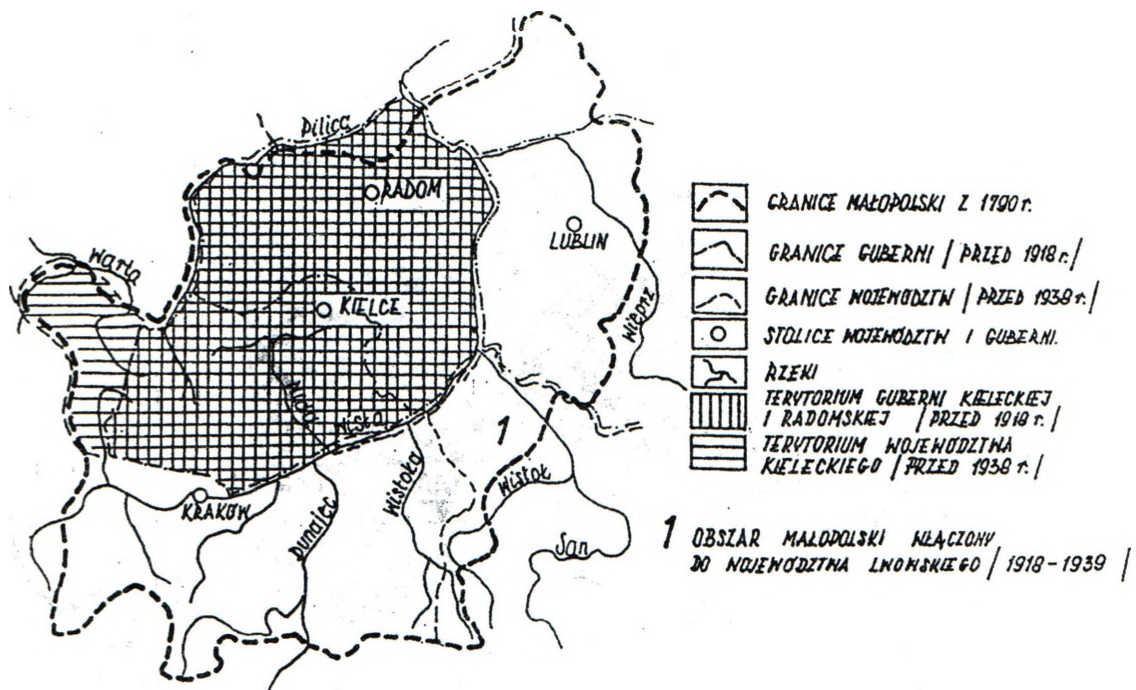
Rys.1. ZIEMIA SANDOMIERSKA
NA TLE MAŁOPOLSKI OKRES 1000-1500

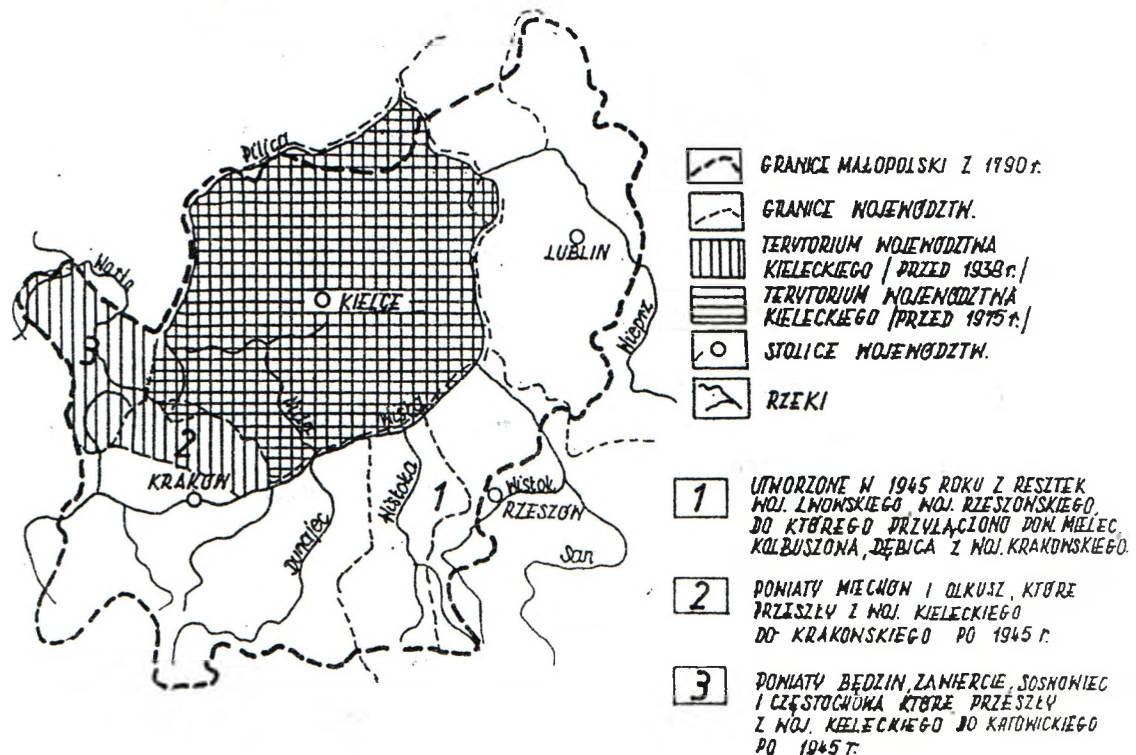
Rys.2. ZIEMIA SANDOMIERSKA
NA TLE MAŁOPOLSKI. OKRES 1500-1772

Rys.3. KIELECCZYŻNA NA TŁE MAŁOPOLSKI
OKRES 1815 – 1918

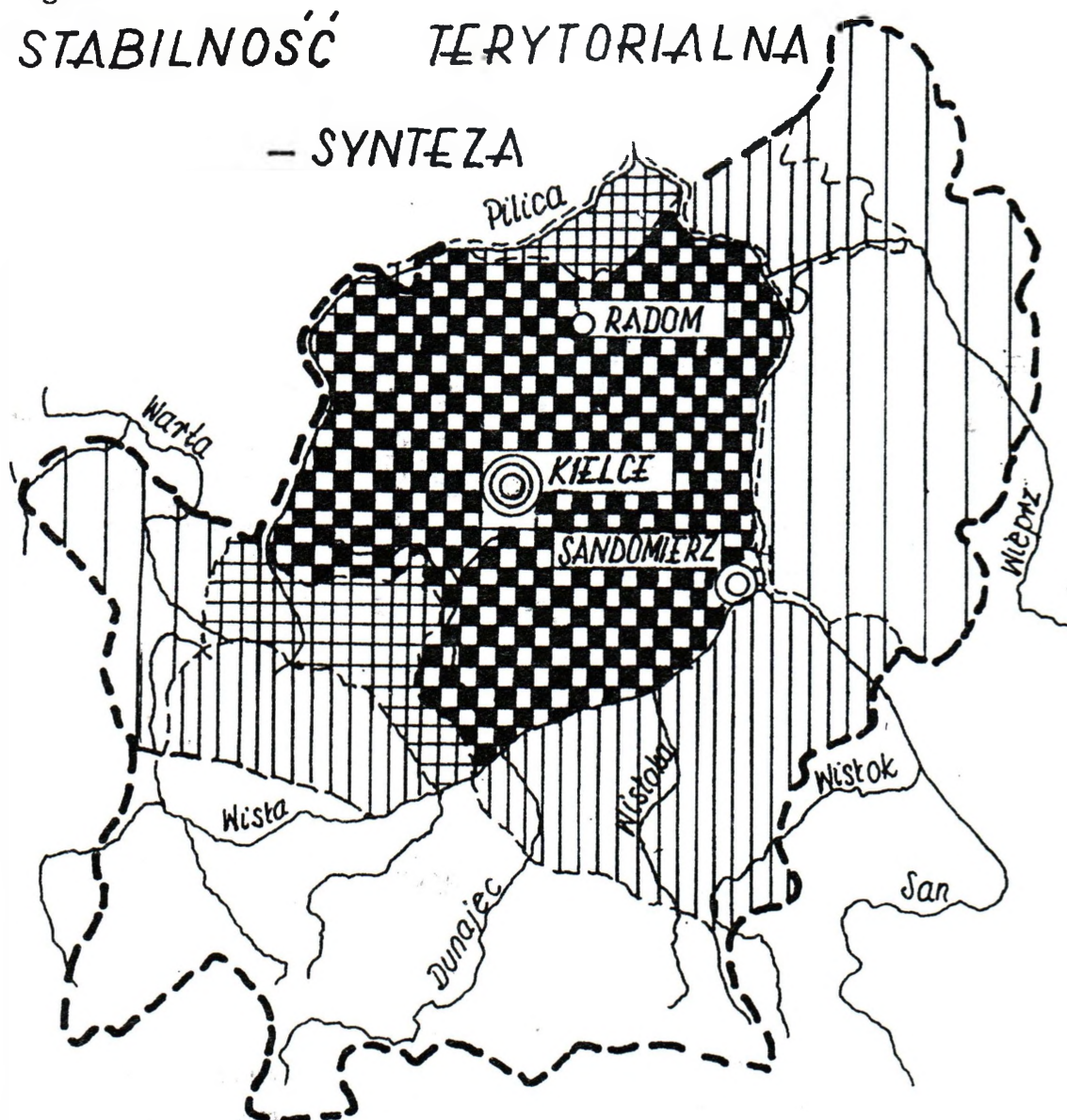
Rys.4. KIELECCZYŻNA NA TŁE MAŁOPOLSKI
OKRES OD 1918-1939 DO 1945-1975

Rys. 5

STABILNOŚĆ TERYTORIALNA

– SYNTEZA

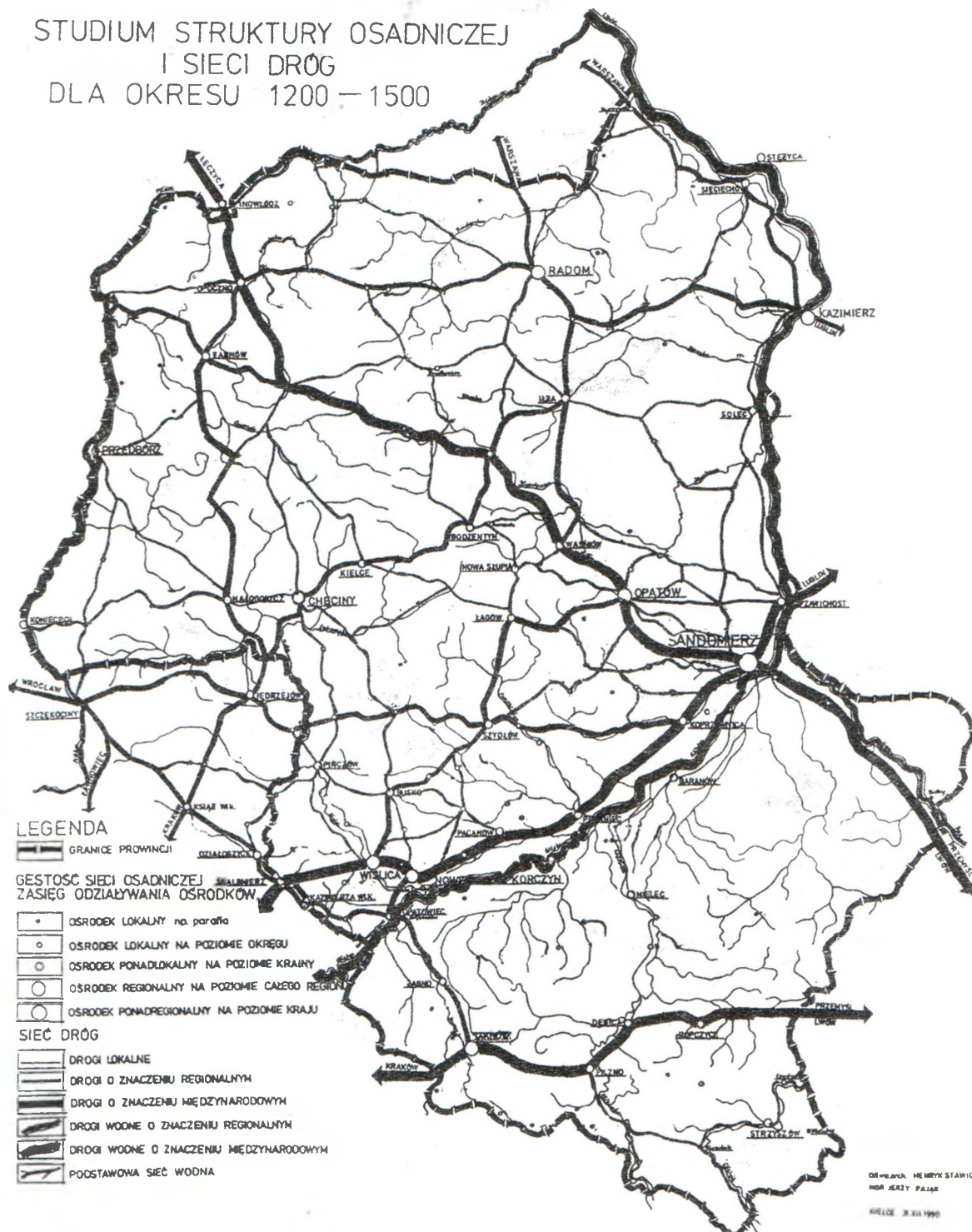
- GRANICE MAŁOPOLSKI W 1790 r.
- GRANICE OBSZARÓW.
- GRANICE REGIONU
WE WSZYSTKICH 5-CIU OKRESACH HISTORYCZNYCH.
- W 3 OKRESACH HISTORYCZNYCH.
- W 2 OKRESACH HISTORYCZNYCH.
- W 1 OKRESIE HISTORYCZNYM.
- MIASTO PEŁNIĄCE FUNKCJĘ STOLICY REGIONU
PRZEZ 3 OKRESY HISTORYCZNE.
- MIASTO PEŁNIĄCE FUNKCJĘ STOLICY REGIONU
PRZEZ 2 OKRESY HISTORYCZNE.
- MIASTO PEŁNIĄCE FUNKCJĘ STOLICY REGIONU
PRZEZ 1 OKRES HISTORYCZNY.

Rys.6 PROWINCJA SANDOMIERSKA

STUDIUM STRUKTURY OSADNICZEJ

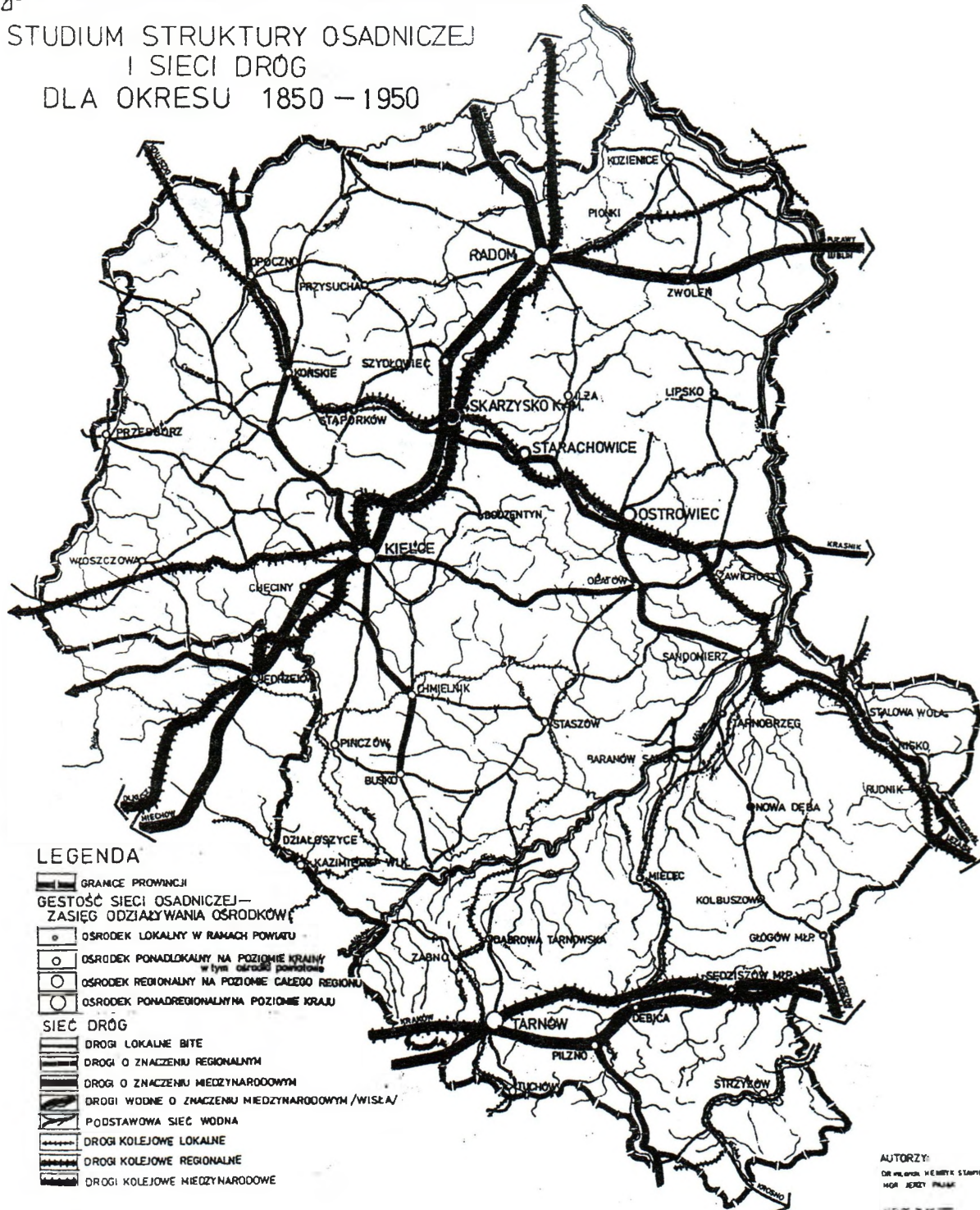
I SIECI DRÓG

DLA OKRESU 1200 — 1500

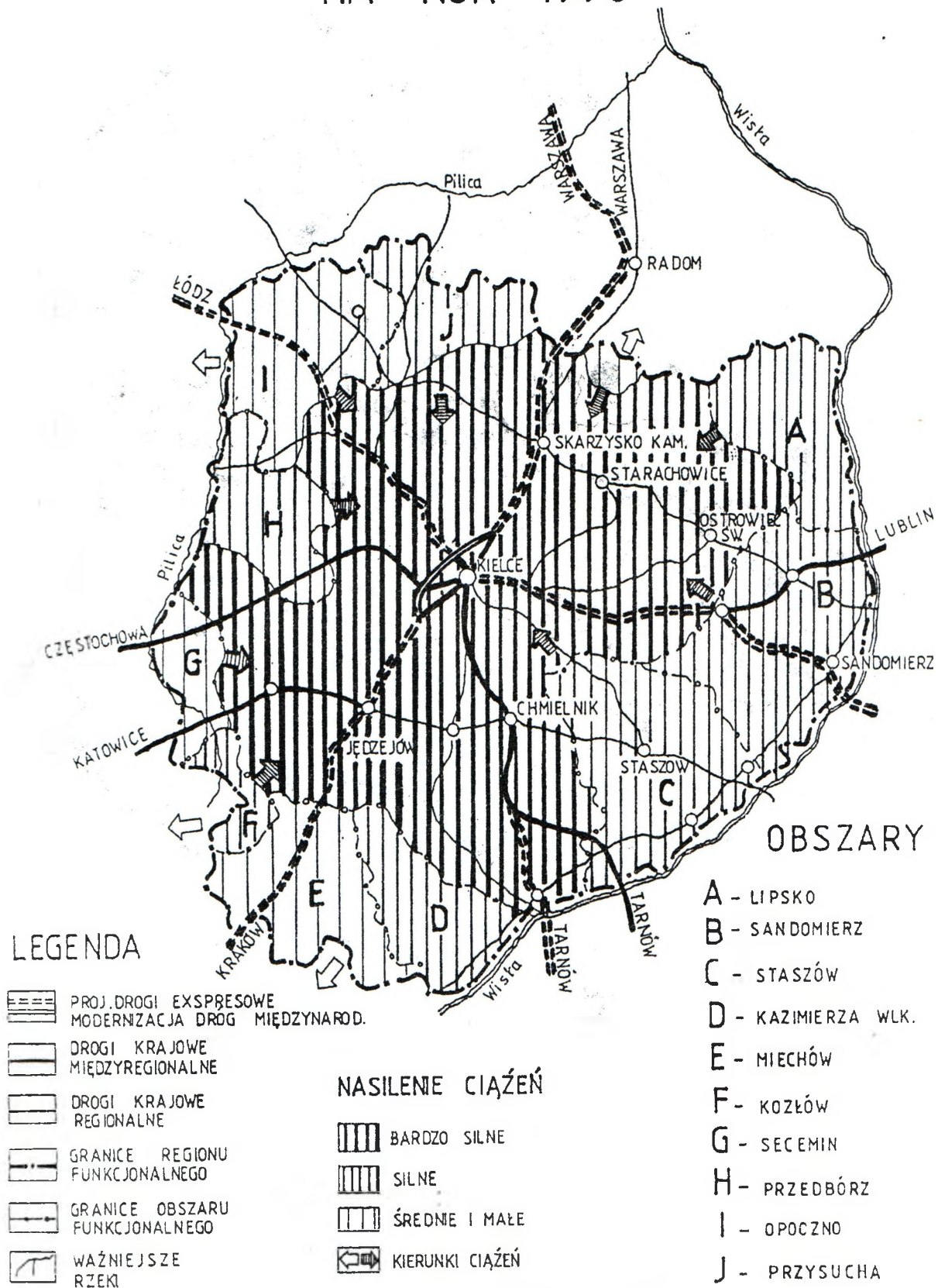

Rys. 7 PROWINCJA SANDOMIERSKA

STUDIUM STRUKTURY OSADNICZEJ
I SIECI DRÓG
DLA OKRESU 1850 – 1950

Rys. 8 ANALIZA POWIĄZAŃ FUNKCJONALNYCH KIELC Z OBSZARAMI SĄSIADUJĄCYMI NA ROK 1990

Opracowano wg. E. Augustyniaka i M. Olecha - IV 92 r.

Rys. 9

PROPOZYCJA REKONSTRUKCJI PRZESTRZENNEJ STRUKTURY POWIATOWYCH NA OBSZARZE REGIONU HISTORYCZNEGO

WARIANT „A”

Rys. 10

PROPOZYCJA REKONSTRUKCJI
PRZESTRZENNEJ STRUKTURY
POWIATOWYCH NA OBSZARZE
REGIONU HISTORYCZNEGO

WARIANT B

